

Dr Mile Bjelajac  
INIS, Beograd

Saopštenje na sastanku tima: građanski rat

## ISTORIOGRAFIJA O GRAĐANSKOM RATU U JUGOSLAVIJI 1941-1945 – KOMPARATIVNA ISTRAŽIVANJA

### **Abstract:**

*U cilju boljeg razumevanja domata nacionalnih istoriografija o temi Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije i posledicama na društvenu svest, autor se opredelio da ukaže na nove trendove evropske istoriografije koja se bavi temom kolaboracije i otpora te posledicama na društvo. Takođe, izlaže pristup zapadnih autora o kontroverzama Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije. Usredotočen je i na traganje za recepcijama domaće literature u delima stranih autora. Posebno je ukazano, kada su teme Jugoslavije u pitanju, kako je strana istoriografija prošla vlastitu evoluciju u sagledavanju te teme. Uočen je novi trend posle 1990. godine podstaknut jugoslovenskom krizom i ratovima za nasleđe.*

Istoričari posleratne Evrope uvideli su, delom i pod utiskom urušavanja komunističkih društava pa i rušenja pojedinih višenacionalnih država, da postoji valjan razlog da se pažnja ponovo usmeri na evropsku istoriju između dva svetska rata, a posebno na dramatične posledice sukoba 1939 - 1945.<sup>1</sup> Tom interesovanju svakako je išlo na ruku otvaranje arhivskih fondova protokom 50 godina, ali i razvoj same nauke koja je širila polje svojih istraživanja sa vojne i političke na istoriju svakodnevnog života pod okupacijom (ekonomija, sindikati, kultura), sudbinu malog čoveka ili socijalnih grupa, karakter kolaboracije, pokreta otpora, građanske ratove, sukobljene ideologije. Cilj je bio da se u svestranom istraživanju slojevitih iskustava Drugog svetskog rata preciznije odgovori na pitanje o "posledicama koje je imao na posleratne režime, a jednako i na kolektivne mentalitete svuda u Evropi".<sup>2</sup>

Fenomen podeljenosti društava, posebno onih koja su iskusila poraz i okupaciju, sve više zaokuplja istoričare u svetu. Njih interesuju promene u sagledavanjima stvarnosti u posleratnim društvima, procesi stvaranjima mitova i njihova funkcija, "uspon crnih legendi i uloga herojske mašte". I letimičan uvid u novu produkciju, uključujući reprinte nekih ranijih izdanja, potvrđuje ovaj zaključak.<sup>3</sup> Za naš slučaj može delovati inspirativno saznanje kako su istoričari, bez obzira

---

<sup>1</sup> R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, "Routledge", London-New York, 1994; Henry Bogdan, *Histoire des Pays de l'Est: des origines a notre jour*, "Perrin", Paris, 1994. Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner, Claudio Fogu: *The Politics of Memory in Postwar Europe*, Duke University Press, Durham / London 2006.

<sup>2</sup> U septembru 1993. održan je u Beču u organizaciji »Institut für die Wissenschaften von Menschen« naučni skup na temu »Otpor i kolaboracija u Evropi 1935 - 1945: Iskustvo, sećanje, mit i opredeljenje« na kome je podneseno 20 referata istoričara iz Evrope i SAD, sa ovim ciljem. Deo referata objavljen je u časopisu *East European Politics and Societies*, 1994, vol. 9, No 2. New York-Sydney, 1995; Jules Roy, *Le Grand Neufrage, Chronique du Proces Petain*, "Albin Michel", Paris,

na nacionalno poreklo, identifikovali problem u francuskom slučaju. U posled-njih 25 godina, od knjige R. Paxtona (*Vichy France*, New York, 1972), do radova H. Russoa (*Le Sundrome de Vichy 1944-198...* Paris 1987) i njegovih sledbenika danas, oni upućuju snažan izazov ustaljenim mitovima: da su kolaboraciju nametnuli Nemci i da je višijski režim predstavljao malu, nepopularnu kliku; da je Francuska međuratne godine provela pripremajući se da odbrani Prvi svetski rat; da je sva zla politika Višija proizašla iz oduzetog Lavalovog mozga; da su neki veliki intelektualci, u prvi mah zavedeni Petenovom prijemčivom retorikom, vrlo brzo došli sebi; da se 40 (sic!) miliona Francuza hrabro oduprlo nemačkom okupatoru. Posebno je za nas interesantno identifikovanje uticaja ključnih aktera na uspostavljanje podela i proces stvaranja mitova.<sup>4</sup> Srpsko društvo je dočekalo izbijanje Drugog svetskog rata uveliko politički podeljeno. Rat i nova iskušenja ne samo da su probudili ranije podele nego su izazvali i nove. U uslovima surove okupacije započeo je pored oslobodilačkog i krvav građanski rat.<sup>5</sup>

Razvoj naučnog pogleda na oslobodilači i građanski rat u Jugoslaviji morao je proći kroz različita iskušenja. Pobednički, komunistički pokret u obnovi zajedničke države nije bio spreman da nauči ostavi slobodu u traganju za istinom. Umesto složene slike prošlosti, prave drame unutar srpskog društva, ponuđena je obavezna crno-bela šema po kojoj su na jednoj strani bili antifašisti i borci za slobodu - Titovi partizani, a na drugoj izdajnici i saradnici okupatora: ustaše, četnici, belogardejci, albanski balisti, ljotićeveci i nedićevci. Sledstveno tome, u Londonu se nalazila "izdajnička vlada". Složena i neravnomerna slika prošlosti morala se predstaviti u simetrijama. Po toj slici većina svih jugoslovenskih naroda (kao i u pomenutom "francuskom" slučaju) aktivno je učestvovala ili podržavala NOB, a manjina koju su činile "reakcionarne snage" radila je protiv interesa naroda i saradivala sa okupatorom. Simetrija je napravljena i kada su zločini u pitanju.<sup>6</sup>

---

<sup>3</sup> Gordon M. Bertram, *Collaborationism in France during Second World War*, Cornell University Press, London 1980; Robert O. Paxton, *Why France, Old Guard and New Order, 1940-1944*, Columbia University Press, New York, 1982; Gerhard Hirschfeld, *Nazi Rule and Dutch Collaboration. The Netherlands under German Occupation, 1940-1945*, Oxford-Berg, 1988; Herman Friedhoff, *Requiem for Resistance. The Civilian Struggle Against Nazism in Holland and Germany*, London Bloomsbury, 1988; David H. Close, *The Greek Civil War 1943-1950. Studies of Polarisation*, Routledge, London. New York 1993; Martin Conway, *Collaboration in Belgium: Leon Degrelle and Rexist Movement 1940-1944*, New Haven, Yale University Press, 1993; John F. Sweets, *Choices in Vichy France. The French under Nazi Occupation*, Oxford University Press, 1994 (1986); Eric Conan et Henry Rousso, *Vichy: Un Passe Qui ne passe pas*, Fevard, Paris 1994; W. D. Halls, *Politics, Society and Christianity in Vichy France*, Berg Publishers, Oxford, 1995; Anthony Adamthwaite, *Grandeur & Misery. France's Bid for Power in Europe 1914-1940*, Arnold, London-1996 (prvo izdanje 1966); David Carroll, *French Literary Fascism: Nationalism, Anti-Semitism, and the Ideology of Culture*, Princeton University Press, 1996; Philippe Burrin, *La France a l'heure allemande 1940-1944*, Seuil, Paris, 1996.

<sup>4</sup> Sarah Fishman, *The Power of Myth: Five Recent Works on Vichy France*, *The Journal of Modern History*, 67 (September, 1995), s. 666-673; Jednu od pet odabranih (M. S. Alexander, *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence, 1933-1940*, Cambridge University Press, 1992) šire smo razmatrali u osvrtu "Diplomatija i vojska" (*VIG*, 3/1994, s. 294-298).

<sup>5</sup> B. Petranović, *Jugoslavensko iskustvo srpske nacionalne integracije* (posebno deo: Politički podeljeno srpstvo,) Beograd 1993, s. 59-65. Petranović zaključuje da politička razdrobljenost Srba nije prevaziđena ni u suočavanju s državnom krizom i započetim svetskim ratom 1939. "Srpska politika je bila nalik ratu svih sa svima", kaže identifikujući kao osnovne struje građansku anti fašističku (prozapadnu), profašističku (pronemačku), oficijelnu namesničku (jugoslovenske neutralnosti) i komunističku.

Posle smrti Josipa Broza Tita (1980), krenuo je veliki talas preispitivanja istorije, podstaknut i opštom krizom sistema i zajednice. Takav proces zahvatio je i istorijsku nauku o nedavnoj prošlosti. Otvorile su se mnoge tabu teme. Počelo se otvoreno govoriti o građanskom ratu i svim njegovim varijantama. Prvi put je pobednička strana postala predmet savesnog istraživanja. Krenulo se sa objavljivanjem publicističkih i naučnih radova na temu skore prošlosti, ali i zbornika dokumenata.<sup>7</sup> Ovi radovi su imali velikog odjeka u javnosti. Dnevne novine su donosile razne kritičke reakcije ili stenograme sa okruglih stolova.

Za deo partijskog establišmenta, posebno u Hrvatskoj, ovakvi pristupi bili su uznemiravajući i nepoželjni. U Centralnom komitetu SKH odlučeno je da se kao odgovor na ovu praksu organizuje savetovanje istoričara, politikologa, sociologa, partijskih ideologa i državnika. Suština ideje da se sazove takvo savetovanje u Zagrebu (7. i 8. oktobra 1983) pod nazivom "Historiografija, memoar-sko-publicistička i feljtonistička produkcija u svjetlu aktualnih idejnih kontroverzi" najbolje je formulisao jedan od njenih začetnika dr Stipe Šušar:

"Veliku pažnju zaslužuju tendencije revizije spoznaja, analiza i ocjena nekih ključnih zbivanja, kretanja i pokreta naše novije povijesti, već poodavno izrečenih i usvojenih u krilu naše marksističke misli i u našem komunističkom pokretu. Koliko mogu zaključiti na osnovu osobnog uvida, u historijskoj literaturi, u nastavi historije, pa i u kuloarskom produciranju "historijskih pouka" najizrazitije i ujedno najopasnije revizije odnose se na:

- karakter stvaranja jugoslavenske buržoaske države, njeno društveno biće i ulogu društvenih klasa i slojeva, te socijalnih i političkih pokreta u toku njezina postojanja;

- okolnosti i uzroke propasti stare Jugoslavije, što je vezano i za postavljanje i ulogu Komunističke partije u pripremi socijalističke revolucije i organizaciji narodnog ustanka 1941, a i za ulogu i ponašanje snaga vladajućeg poretka i buržoaskih političkih partija i pokreta; tzv. lijeva skretanja, osjetljive momente u toku NOB-e (insinacije i "otkrića" tamnih mrlja i prljavština NOB-e), avnojevske odluke i velike bitke narodnooslobodilačke vojske (...).<sup>8</sup>

Šušar je takođe upozorio da treba imati na umu i veoma štetne posledice "svih tih sumnjivih rovačenja po historiji i protiv njezine istine u sferi međunacionalnih odnosa i bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti." Mada je rekao da "nema vječnih i nepromjenjivih istina", dodao je da je pod "opasnim iskrivljavanjima historijskih istina" mislio na one koje je izrekao Tito na V kongresu, Bakarić na II kongresu KPH (1948), Kardelj u svojim "Sećanjima" itd.<sup>8</sup>

Na ovaj period, možda preloman u jugoslovenskoj historiografiji, podsetio je i profesor sa Jel univerziteta Ivo Banac konstatacijom da su teme i radovi beogradskih profesora podstakli pažnju dežurnih partijskih čuvara (LCY watchdogs) u drugim sredinama, posebno u Zagrebu, koji su organizovali pomenuto savetovanje 1983.<sup>9</sup>

---

<sup>6</sup> M. Bjelajac, *Istoriografija o građanskom ratu u Jugoslaviji 1941-1945*, *Istorija XX veka*, 1/1997, s. 129-144; Isti, *Royalist Chetnik Movement – interpretations in local and international historiography*, in: *The Shared History, The Second World War and National Question in ex Yugoslavia*, Institute for Historical Justice and Reconciliation – Salzburg, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje- Novi Sad 2008

<sup>7</sup> Za Titovog života počeo se ostvarivati projekat "Sabrana dela", (IC "Komunist" Beograd, BIGZ Beograd i "Naprijed" Zagreb), na kome je bio okupljen veliki broj istoričara. Međutim, dvadesetak tomova koji su najznačajniji za našu temu izašli su posle njegove smrti. Posebnu vrednost ovog izdanja predstavlja bogat naučni aparat koji govori više i od samih dokumenata.

<sup>8</sup> *Historija i suvremenost. Idejne kontroverze*, Zagreb-Ljubljana 1984, s. 13-14.

<sup>9</sup> I. Banac, *The Dissolution of Yugoslav Historiography in: Beyond Yugoslavia. Politics, Economics, and Culture in Shattered Community*, ed. by S. Ramet and Lj. Adamović, Westview Press, 1995, s. 49-50 (članak je preštampan iz *The American Historical Review*, vol. 97, No 4, (October 1992).

Na drugoj strani, u Beogradu, bila je otvorena afera sa izdavanjem sabranih dela Slobodana Jovanovića, okrugli stolovi i polemike oko pisanja Vladimira Dedijera i Veselina Đuretića.

Profesionalnim istoričarima u Jugoslaviji posle 1945. nisu bili nepoznati radovi objavljeni u dijaspori kao i brojna emigrantska štampa u kojoj su se iznosili detalji važni za objektivnije saznavanje prošlosti, posebno Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije. Međutim, to je bila privilegija retkih koji su imali pristup specijalnim fondovima biblioteka ili arhiva Ministarstva unutrašnjih dela, ili su do tih podataka dolazili prilikom studijskih boravaka u inostranstvu. Tek u proteklih nekoliko godina veliki broj ovih knjiga i radova postao je dostupan i široj publici, jer su ti "zabranjeni fondovi" otvoreni. Samo u Narodnoj biblioteci Srbije nalazi se 519 naslova historiografskih, političkih i književnih radova izdatih u dijaspori od 1918. do 1990.<sup>10</sup> Pored knjiga tu su i časopisi. Biblioteka i arhiv SANU rapolažu takode sa značajnim brojem knjiga i periodikom nastalom u dijaspori. U Beogradu su održani naučni skupovi posvećeni srpskoj književnosti u emigraciji. Jedan od učesnika u tim raspravama istakao je da ta obimna literatura prosto vapi da se kritički pretrese, dajući istovremeno i vlastiti doprinos tome.<sup>11</sup>

Istoričarima su bili dostupni radovi o ratu u Jugoslaviji koje su pisale strane kolege i savremenici. U prvom redu uspomene nekadašnjih britanskih oficira za vezu kao što su bili Meklejn, Dikin, Basil Dejvidson, pa i samog Vinstona Čerčila. Potom su prevedene monografije Jozе Tomaševićа, »Četnici«, Elizabete Barker » Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u toku Drugog svetskog rata« i dr. Neki od njih su bili prevedeniji, uz malo skraćivanje originala. Tokom 1980.ih i kasnije 1990ih prevođenje je intenzivirano. Pomenimo da su tada objavljeni radovi savremenika i publicista Majki Liza i Davida Martina.<sup>12</sup> U Jugoslaviji su objavljeni i svi prikupljeni radovi Slobodana Jovanovića koje je pisao u emigraciji. Posebno je značajan spis "Zapisi o problemima i ljudima 1941-1944" u kome je jedno poglavlje posvećeno Draži – "Pitanje generala Mihailovića".<sup>13</sup>

Rat u Jugoslaviji bio je sastavni deo istorije Drugog svetskog rata i kao takav bio predmet sećanja opšteg karaktera ili o učešću u samoj balkanskoj drami. Jednako tako su ga obrađivali pisci velikih istorija ovog rata, istorija Balkana, Jugoslavije, pa i pojedinih jugoslovenskih naroda. Već su u toku rata nastajali pojedini radovi sa propagandnom osnovicom (Rebeka Vest, Crno jagnje sivi soko), da bi se ta praksa nastavila u promenjenim okolnostima dugo posle rata. Taj period postepeno zamenjuje strožiji akademski pristup koji će biti dominantan sve do nove jugoslovenske drame i građanskog rata. Nove okolnosti utiču na

---

<sup>10</sup> Dragan Subotić, *Srpska knjiga i štampa u dijaspori 1918-1990*, Beograd 1994; Isti, *Neugašeno srpstvo; Srpska politička emigracija o srpskom nacionalnom pitanju 1945-1990*, Beograd, 1992; Isti, *Politička misao Srba u rasejanju 1945-1990*, Beograd 1994; Radovan Kalabić, *Srpska emigracija: Prilozi za istoriju srpskog iseljeničtva (1830-1992)*, Beograd 1993.

<sup>11</sup> "Srpska književnost u emigraciji 1941-1991", časopis *Književnost*, 1991; B. Petranović, *Istoričar i savremena epoha*, 109-115. Petranović navodi da bez obzira što ti pisci smatraju jugoslovenske istoričare "službenim", "dnevnim", "režimskim", pobornicima "titoističke historiografije", ljudima koji nisu želeli da se sagleda i druga strana istorijske radnje, njihovi radovi predstavljaju važan izvor o drugoj strani: kako je ona doživljavala okupaciju, gubitak države, nemačku okupaciju, genocid, partizansku aktivnu strategiju, okupatorske represalije, uzmicanje iz Srbije preko Bosne ka Sloveniji, ustaški masakr četnika, partizansku represiju nad zarobljenicima, likvidacije u tzv. marševima smrti, izmenjenu savezničku politiku prema Jugoslaviji.

<sup>12</sup> Majki Liz, *Silovanje Srbije. Britanska uloga u Titovom grabljenju vlasti 1943-1945*, Beograd 1991; Dejvid Martin, *Mreža dezinformacija*, Beograd 1991.

<sup>13</sup> *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, tom 1-12, BIOZ-SKZ-Jugoslavija publik, Beograd 1991. Poslednja dva toma nose naslov »Iz istorije književnosti« I-II. »Zapisi« su objavljeni u II knjizi (s. 585-672).

pojedine pisce da se svrstaju na jednu ili drugu stranu te da se vrate nekim starim, već prevaziđenim mitovima, tačnije da ih ožive i da im daju novu interpretaciju.<sup>14</sup>

Upoređujući pristupe jugoslovenskoj dramati i konfrontaciji dva pokreta-partizanskog i Mihailovićevo, u anglo-saksonskoj literaturi takođe je primetna evolucija u to od početka ideološkog pristupa ka sve više naučnom i sveobuhvatnijem. Tempo je bio različit u SAD od onog u Britaniji. Odsustvo kritičnosti prema partizanskom pokretu i Titu nije proizlazilo samo iz činjenice da su pojedinci lično učestvovali u kreiranju jugoslovenske i srpske sudbine, već je bilo i posledica kao logističke podrške Brozu posle njegove konfrontacije sa SSSR-om 1948. Politiku koja je drastično odredila sudbinu miliona ljudi, njihove patnje u ratu i posle njega kao da je valjalo ideološki opravdati. Ovo ne znači da nije bilo objavljenih svedočenja savremenika Britanaca i Amerikanaca koji su boravili u Jugoslaviji tokom rata i čije priče su išle u prilog D. Mihailoviću. Bilo ih je, ali su one u tom vremenu previdane ili zanemarivane za račun onih drugih. Ovakvi pristupi imali su odjek na samo u prosveti već i kod široke publike. Ilustracija tog odjeka jeste i svedočenje koje lord Dejvid Oven iznosi u svojim memoarima. Ori kaže da su za njegovu generaciju u Britaniji jugoslovenski partizani imali oreol slave, koji im je podario Ficroj Meklejn u svojoj knjizi "Eastern Approaches" ("Pijesak Orijenta" i "Rat na Balkanu"). Međutim svoje osećanje definiše kao šokantno kada je mnogo godina posle Martovskih pregovora saznao da je i Tito pregovarao sa Nemcima, dakle »za isti zločin za koji je srpski rojalista Mihailović bio posle rata pogubljen od partizana".<sup>15</sup>

Gotovo trideset godina pošto su Britanci ponovo promešali karte i napravili zaokret 1943, jedan od njih uputio je izvesno izvinjenje Srbima i Grcima. Možda će to zazvučati cinično, engleski, ali je izneseno sa puno vere.

Seaton-Watson Jr. je 1973, na jednom okruglom stolu, zaključio svoje izlaganje sledećim rečima:

"Možda će jugoslovenske ili grčke čitaoce šokirati bezobzirna i sirova računica britanskih političara, generala i funkcionera, zasnovana na kriterijumu 'tko ubija najviše Nijemaca.' Zacijelo će u jugoslovenskih i grčkih čitalaca pobuditi zgražanje pomisao na to da se s njihovim životima postupalo kao sa običnom robom, kao s nečim što se i može i smije i što treba žrtvovati za britanske vojne interese(...) Danas, 1974. godine, možda je očito da je rat mogao biti dobiven i bez bilo kakvog otpora na Balkanu, ali u razdoblju od 1941. do 1944. to nije bilo ni najmanje očito (...) Godine 1945. nije se predvidjelo da će šezdesetih godina Britanija spasti na status sile srednjega reda, da će sedamdesetih godina ići kursom koji će je voditi u još niži status i da će se sve to događati naočigled sve većeg nehaja britanske javnosti prema svemu što se nekada smatralo "nacionalnim interesom".<sup>16</sup>

---

<sup>14</sup> . Zapadni istoričari o raspadu Jugoslavije. Povodom knjige Normana Naimarka i Holly Case (eds.) *Yugoslavia and its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Stanford University press 2003, Tokovi istorije 3-4/2003, s.127-131; Iskušenja istoriografije o Jugoslaviji – između stare i nove ortodoksije, u: *Pisati istoriju Jugoslavije. Viđenje srpskog faktora*, INIS, Beograd 2007, s.47-61;

<sup>15</sup> David Oven, *Balkan Odyssey*, "Victor Gollancz", London 1995, s. 35 (Balkanska odiseja, "Radio B 92", Beograd 1996). Oven navodi: "Svet nikad nije dovoljno jasno shvatio da se za vreme II svetskog rata u Jugoslaviji vodio dugačak i krvav građanski rat, a razlog za ovo neznanje jest to što je Tito i za vreme rata, a i kasnije, namenio prikrivao postojanje tog građanskog sukoba(...) Tito je bio taj koji je posle rata naredio da se sravnj sa zemljom (...) Jasenovac "(srpsko izdanje, s. 34).

<sup>16</sup> Elizabeth Barker, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*, Globus-Zagreb, 1978. s. 503-4. (u orig. *British Policy in Suth-East Europe in Second World War*, The Macmillan Press, 1976 and Phyllis Auty and Richard Clogg, ed: *British Policy Towards War-time Resistance in Yugoslavia and Greece*, The Macmillan Press, London, 1975). U jugoslovenskom izdanju priređeni zbornik radova sa konferencije na History Department of School of Sla-

Tokom tih trideset godina, a i do danas napisan je ogroman broj radova, odbranjene su mnoge doktorske teze. Neki od radova postali su nezaobilazni za sve autore kako istorije rata na tlu Balkana, prošlog i sadašnjeg, tako i istorije Jugoslavije uopšte. To su pomenuta knjiga Waltera Roberta u više izdanja, zatim izuzetno bogato dokumentovana doktorska disertacija Lucien Karchmara o Draži Mihailoviću i usponu četničkog pokreta 1941-1942. odbranjena na Stan-ford univerzitetu 1973 (objavljena 1987),<sup>17</sup> potom pomenuta knjiga Milaza Matea (1975). Iste godine izašla je u SAD knjiga Joze Tomaševića. Dve godine kasnije u inostranstvu objavljen je Đilasov "Wartime". Tokom 80-tih i 90-tih sledi čitav niz novih izdanja i disertacija o delatnosti britanske SOE ili američke OSS prema Balkanu. Pored njih još je veći broj sveobuhvatnijih istorija ovih službi i samog Drugog svetskog rata u kojima se Balkan ne zaobilazi. Pomenimo samo neke: Marka Wheelera, *Britain and the War for Yugoslavia 1940-1943* (NY 1980), Michael McConville, *A Small War in the Balkans: British Military Involvement in Wartime Yugoslavia*, »Macmillan«, London 1986; Milan Deroca, *British Special Operations Explored, Yugoslavia in Turmoil-1941-1943 and the British Response*, (NY 1988); Kirk Ford Jr, *OSS and Yugoslav Resistance 1943-1945* (Texas 1992)... Dodajmo još neobjavljene disertacije: Connie K. Radovanovic, *American Attitudes Toward the Wartime Resistance in Yugoslavia, 1941-1945*, University of Alabama 1982 i Simon Trew, *No Pity Distilled: Britain and the Chetniks, 1941-1942*, University of Keele, 1991. Prošle godine odbranjena je još jedna doktorska teza na univerzitetu u Sautentonu o Draži i SOE.<sup>18</sup> Ovom tezom kao da se potkrepljuju rezultati istraživanja Marka Wheelera prezentovani u Beogradu 1990. o tome da su Britanci po svaku cenu želeli da zadobiju poverenje svog ruskog saveznika i očuvaju ga do konačne pobede. Tom cilju bilo je sve podređeno. Potraga za gerilom "koja ubija više Nemaca". iz ovog ugla, kao i naknadnih analiza stvarnih efekata uključujući britansko nezadovoljstvo držanjem partizana tokom operacije "Ratweek" koja je imala za cilj uništavanje odsupajućih nemačkih armija iz Grčke, bacaju novo svetlo na složenu sliku događaja.<sup>19</sup>

---

onic and East European Studies, London University, koji je održan jula 1973 (priređili P. Auty i R. Clogg) nije iskazan u glavnom naslovu knjige. Seaton-Watsonov prilog je u okviru diskusije na pomenutom skupu (iz sadržaja se vidi da je autorizovan za objavljivanje 1974-M. B.).

<sup>17</sup> L. Karchmar, *Draža Mihailović, and the Rise of Četnik Movement 1941-1942*, A Garland Series of Outstanding Dissertations, 1987. Rad je pored arhivskih istraživanja urađen na detaljno pretresenoj bibliografskoj osnovi onog vremena: 89 naslova objavljene grade i dnevnika; 246 mono grafija; 24 pamfleta uglavnom političkog karaktera; 9 romansiranih storija; 247 članaka. Dakle, ukupno 615. Impresivan je i broj konsultovane periodike.

<sup>18</sup> Heather Williams, *The Special Operations Executive and Yugoslavia 1941-1945*, University of Southampton, History, 1996, s. 286. Centralno pitanje (i odgovor) koje autor postavlja formulirano je na sledeći način: »The central question is whether SOE's involvement with the Yugoslav resistance movements made any appreciable contribution to the war against Axis powers. By supporting first the royalist resistance, and when they proved unsatisfactory, switching to the communist partisans, the British expected to gain military advantage from increased level of guerrilla activity in Yugoslavia. My thesis is that, because this activity was designed to allay potential political conflict with Britain's Soviet ally, rather than to be of benefit to Yugoslavia itself, the long-term aims of the two opposing resistance movements were not fully taken into account. The conclusion that I have reached is that, far from any significant military advantage being gained, SOE's active involvement in Yugoslavia merely exacerbated the civil war that was just beginning when the first SOE mission arrived in the country«.

<sup>19</sup> Wheeler je u okviru "Razgovora o istoriji" na Filozofskom fakultetu 16. februara 1990. održao predavanje "Otpor iz inostranstva: Anglo-sovjetski pokušaj koordinacije jugoslovenskog otpora 1941-1942". Komentarišući knjigu M. Deroca, on kaže da je to najbolja studija, ali da ni De-

Na univerzitetima u svetu brane se i nadalje doktorske disertacije o ovoj temi. Međutim, neki univerziteti organizuju povremene seminare o građanskom ratu u Jugoslaviji koje prati određena izdavačka delatnost.<sup>20</sup>

Na "Srpskim studijama" (Serbian studies) u okviru Macquarie Univerziteta u Sidneju održana su dva takva seminaru 1991. i 1996: "Srbi u Drugom svetskom ratu" i "Draža Mihailović: Pedeset godina posle njegove smrti". Oba seminaru praćena su štampanim publikacijama sa predavanjima. U seminarima, odnosno publikacijama dati su novi prilozi koji u detaljima bacaju novo svetlo na poraženu stranu u građanskom ratu. Takođe, u radovima se pretresa obimna svetska naučna produkcija, a prisutno je kritičko propitivanje ranije korišćenih izvora u odnosu prema novim i dr.<sup>21</sup>

Pomenimo projekte koji su kroz pristup temi rata i sećanja, odnosno posledica Drugog svetskog rata bili mnogobrojni, i rezultirali vrednim doprinosima i zbornicima radova.<sup>22</sup>

Takva produkcija svedočanstvo je da interes za ovu temu i dalje postoji naročito vezan za iščekivanje da postanu dostupna ključna dokumenta koja je nekoliko godina u Beogradu najavio Julian Amery.<sup>23</sup>

Radovi koji problem sagledavaju iz užeg ugla predstavljaju podlogu za sve novije sinteze (pa i one ranije) o Drugom svetskom ratu, istoriji Istočne Evrope i Balkana ili Jugoslavije. Međutim, ima zapažanja da oni ponegde nisu prevladali uticaj koji su svojevremeno na javnost imala svedočenja glavnih učesnika. Ovde treba dodati, u ranijem periodu, i sve biografske radove o Josipu Brozu Titu.

Pogled na neke od danas veoma prisutnih sinteza koje se preporučuju akademskim sredinama na zapadu imaju ujednačen pogled na ono što se događalo na tlu Jugoslavije 1941-

---

roc nije bio upoznat sa kontekstom u kome je "Ruski projekat" nastao. Takođe, osvrćući se na najnoviju rusku literaturu ocenio je da se u njoj ne mogu naći tragovi onoga što je on izložio.

<sup>20</sup> Nicholas Cripps Brashaw, *Signals, Intelligence, The British and the War in Yugoslavia 1941-1944*, December 2001

<sup>21</sup> *The Serbes in World War II. A Collection of Essays* (Aleksandar Pavković, Ilija Vickovich, ed.) Serbian Studies Foundation, Macquorie Univerzitet, Sydney, 1991. Od priloga izdvajamo: Gavriilo Bulić: Početak otpora u zemlji i zarobljeničkim logorima (s. 31-41), Sava Bosnić, Partizanski otpor 1941-1945 (s.41-52), Nora Beloff Churchill's Yugoslav Blunder (s.52-70), Christopher Browning, German Reprisal Poliev in Serbia During the Second World War (s. 70-85), Srdjan Trifkovic, Croatia's Final Solution and the Axis (s. 85-111); Draža Mihailović (1893-1946), Fifty Years after His Death (Petar Radan, ed.) Macquorie Univerzitet, Sydney 1996. U ovom zborniku nezaobilazan je prilog P. Radana "Reflections on Draža Mihailović Fifty Years After his Death" (s. 1-14), u kome je dat u naučnom aparatu veliki broj sistematizovanih bibliografskih jedinica (na stotine) koji su dobar vodič svakome ko se upušta u ovu problematiku bilo na srpsko-hrvatskom ili anglo-saksonskom području. Prilozi Kirk Ford Jr (Ranger: Last Mission to Mihailović, s. 37-53) i Donatus Gallaghara (Imagined Enemy: Deconstruction Britain's Mihailović Myth, s. 53-79) značajni su jer su bazirani na do sada nekorisćenim arhivskim fondovima pomoću kojih se vrši unutrašnja analiza do sada korišćenih izvora o američko-britanskoj politici prema Mihailoviću. U istom zborniku data su i dva naša rada: Predlog razvoja i delovanja pokreta Draže Mihailovića - Jugoslovenska vojska u otadžbini (s. 14-37) i Pregled novije jugoslovenske historiografije o pokretu Dragoljuba Mihailovića i građanskom ratu.

<sup>22</sup> Otpor i kolaboracija u Evropi 1935-1945: Iskustvo sećanje, mit i opredeljenje (Beč, 1993); *Remembering, Adapting, Overcoming: The Legacy of World War Two in Europe*, Remarque Institut, New York University, 1997; Tomas Bremer (ur.), Religion, Gesellschaft und Politik Kontroverse Deutungen und Annahärung (Religija, društvo i politika. Kontroverzna tumačenja i približavanja, Bonn, Oktober 2002.

<sup>23</sup> *Istorija 20 veka*, 1/1994, 226.

1945. Sa stanovišta našeg interesa iznimljivo je videti kako se tretala dilema građanski ili oslobodilački rat, kako pojedini pokreti, kako poredak pod okupacijom i stradanje stanovništva.

Na prvom mestu evo jednog starijeg izdanja iz 1973. godine. Piter Kalvokorezi (Peter Calvocoressi) i Gaj Vint (Guy Wint), pisci "Totalnog rata" (Total War) za Penguin Press (1973, Beograd 1987), tačno identifikuju korene, trajanje, oblike i rezultate građanskog rata u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji. Pokret Draže Mihailovića se definiše kao pokret otpora što na Zapadu ima sasvim precizno značenje. Mada je rad nastao pre objavljivanja knjige Waltera Roberts-a o Draži, Kalvokorezijeve i Vintova sinteza sadrže precizne podatke vezane za taktiku i strategiju oba jugoslovenska pokreta otpora.

Nešto noviji rad koji se prevodi u zemljama naslednicama Jugoslavije je sinteza britanskog istoričara Roberta Cramptona "Istočna Evropa u dvadesetom veku" (Eastern Europe in the Twentieth Century, 1994). Ova knjiga profesora istorije Istočne Evrope na Oksford univerzitetu, postala je sveprisutan udžbenik na zapadnim univerzitetima. I za ovog autora nije sporno da se u Jugoslaviji vodio građanski rat. Cramptom tačno identifikuje da su prve akcije protiv Nemaca izvršili pripadnici grupe Draže Mihailovića. Strategija, taktika i razvoj oba pokreta otpora kao i posledice međusavezničkih odnosa na odnose unutar Jugoslavije dati su na malom prostoru, ali sa puno tačnih podataka i sintetički.<sup>24</sup>

Treća knjiga koju treba pomenuti takođe predstavlja sveprisutan univerzitetski udžbenik. Reč je o delu Gerharda Vainberga (Gerhard L. Weinberg) pod naslovom "Svet pod oružjem. Globalna istorija Drugog svetskog rata" (A World at Arms. A Global History of World War II) u izdanju prestižnog Cambridge University Press 1994. Ni za prof. Vainberga nema sumnje da su se u Jugoslaviji 1941. razvila dva pokreta otpora između kojih je uskoro došlo do sukoba što je preraslo u građanski rat. Nisu izostala objašnjenja zbog čega je pokret Draže Mihailovića stupao u taktičku saradnju sa okupatorom, ali nije izostalo ni objašnjenje suštine Martovskih pregovora 1943. Autor prihvata tezu Dejvida Martina (David Martin) i Majkla Liza (Michael Lees) o delatnosti komunističke SOE-u u Kairu i njihovom doprinosu u zaokretu britanske politike prema D. Mihailoviću.

Sve tri knjige su u kratkom vremenu doživele nekoliko izdanja.

Četvrta knjiga, za koju smatramo da će u narednom periodu ostvariti srazmerno veliki uticaj kako na studentsku i nastavničku populaciju tako i na kreatore politike, došla je iz pera autora dobro poznatog beogradskim istoričarima. Reč je o Džonu Lempiju (John Lampe), profesoru istorije na Merilend univerzitetu, i nekadašnjeg direktora "Wilsonovog centra za proučavanje Istočne Evrope". Njegovo obimno delo "Jugoslavija kao prošlost" ujedno je istorija od dolaska Slovena na ove prostore, do današnjih dana.<sup>25</sup> Poglavlju o ratnim događanjima "Svetski rat i građanski rat 1941-1945", autor je dao pored socijalne, nacionalne i verske konotaciju. Tako su konstituisane i odrednice ovog poglavlja.<sup>26</sup>

---

<sup>24</sup> Crampton koristi takođe standardnu literaturu za istoriju Jugoslavije, oko 40 naslova među kojima: P. Auty, *Tito: A Biography*, London, 1970; Martin van Crefeld, *Hitler's Grand Strategy, Balkan Clue*, Cambridge University Press, 1973; E. Barker, n.d.; N. Beloff, *Tito's Flawed Legacy: Yugoslavia and the West 1939-1984*, Victor Gollancz, London, 1985; E. Barker, W. Deakin i J. Chadwick, *British Political Strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944*, "Macmillan", London-Basingstoke, 1988; S.K. Pavlowitch, *Improbable Survivor, Yugoslavia and its Problems, 1918-1988*, Hurst & Comp, London 1988.

<sup>25</sup> John R. Lampe, *Yugoslavia as History, Twice there was a country*, Cambridge University Press, New York, Melbourne, 1996.

<sup>26</sup> World war and the civil war 1941-1945; The destruction of the first Yugoslavia (s. 197); The Independent State of Croatia (NDH), occupations regimes, and active opposition, 1941-1942 (s. 206); Communist advantages, 1943-1944 (s. 213); Consolidating Communist Power, 1945 (s. 222-229)



Draža Mihailović je definisan kao najkontroverznija figura Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. Prikaz njegovog rada dat je u fragmentima prema poznatoj literaturi sa akcentom na mnogim opštim mestima: početak stvaranja pokreta; rat u Srbiji; Neretva ("da je Draža pobedio na Neretvi bio bi razoružan"); kolaboracija, nemački i britanski planovi itd.. Autor je možda malo ironičan kada kaže da ga je nemačko odbijanje krajem 1941. za *modus vivendi* učinilo herojem kod saveznika u 1942.

"Settling civil war accounts" (Svođenje računa građanskog rata) naziv je poslednjeg odeljka. Dakle, za Lampe nema dileme o tome da se u Drugom svetskom ratu među jugoslovenskim akterima vodio građanski rat. Jedni su ga vodili na nacionalnoj, verskoj i ideološkoj osnovi vezujući svoju sudbinu za po-bedu sila Osovine, a drugi na ideološkoj osnovi videći svoju budućnost u pobedi Saveznika. Profesor Lampe je koristio svu standardnu zapadnu literaturu (anglosaksonsku i nemačku),<sup>27</sup> kao i jugoslovenske autore Fikretu Jelić, Branka Petranovića, Ljubu Bobana i dr.

Ova knjiga doživela je svoje srpsko izdanje 2004. godine.

Istoričar srpskog porekla, profesor univerziteta u Southamptonu, Stevan Pavlović (Stevan Pavlowitch), dugi niz godina se bavi jugoslovenskim temama uključujući Drugi svetski rat. Uključio se u raspetljavanje mnogih kontroverzi kako onih iz prošlosti tako i samih historiografskih. Pored njegovih ranijih knjiga<sup>28</sup>, dve nove sinteze su svakako važne za pregled kretanja i trendova u današnjoj historiografiji, posebno sa stanovišta komparativnih istraživanja. To su prvenstveno "Istorija Balkana 1804-1941" (*A History of the Balkans 1804 – 1945*, Longman 1999) i "Srbija: istorija iza imena" (*Serbia: History behind the Name*, Hurst 2002).

Pavlović posebno ističe hronologiju i razloge izbijanja sukoba između dva gerilska pokreta u Srbiji. Nije slep ni za jednu taktiku koju primenjuju obe strane u građanskom

---

<sup>27</sup> Na kraju knjige upućuje čitaoca na dodatnu literature koju je i sam koristio: Auty Ph., Richard Crampton, *British Policy Wartime Yugoslavia and Greece*, London 1975; Djilas, *Wartime*, 1977; Hory i Broszat, *Der Croatische Ustasha Staat, 1941-45*, Stuttgart, 1964; Milazzo M, *The Četnik Movement...*, 1975; Roberts W, *Tito, Mihailović...* 1987; Steinberg Jonathan, *All or Nothing. The Axis and the Holocaust 1941-1943*, London, Routledge, 1990; Sundhaussen Holm, *Wirtschaftsgeshichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum, 1941-1945*, Stuttgart, 1983; Van Creveled Martin, *Hitler's Strategy, Balkan Clue*, Cambridge University Press, 1973; Wheeler M, *Britain and War of Yugoslavia 1940-1943*, New York, Columbia University Press, 1980.

<sup>28</sup> *The Improbable Survivor: Yugoslavia and its Problems, 1918-1988*, London 1988; *Yugoslavia's Great Dictator Tito: A Reassessment*, London 1992; *Unconventional Perception of Yugoslavia 1940-1945*, Columbia University Press, New York 1985.

ratu. Naravno, mnogo više nego domaći autori, koristi radove Ivana Avakumovića, i druge koji su koristili Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta.<sup>29</sup> Posebno se trudio da izloži sve aspekte šireg konteksta jugoslovenske drame, kako one koju čini prisustvo sila osovine i njihovo rivalstvo, ponašanje njihovih balkanskih saveznika tako i ono, istorijski presudno, ponašanje velikih saveznika.

U novije vreme, kada je Jugoslavija od mirne zemlje postala dnevna novinska vest mnogi su požurili da napišu kraće ili veće sinteze a da se ranije nisu bavili istraživanjem kompleksne balkanske prošlosti. Rat je predstavljen u knjigama Tima Džude o Srbima, Markusa Tanera o Hrvatima, Džaspersa Ridlija o Titu. No tu su oni sa većim renomeom koji su objašnjavali hiljadugodišnju istoriju Bosne ili Kosova, radeći to sa neprikrivenom pristrasnošću (Noel Malcolm).

Nedavno je izašla knjiga nemačkog istoričara Holma Zundhauzena "Istorija Srbije od 19. do 21. veka"<sup>30</sup>

Za našu temu je od interesa kako je autor, koji nije novajlija u srpskoj i jugoslavenskoj istoriji, počeo da deli istoričare na podobne i nepodobne, tačnije na "uravnotežene" i "ekstremne". Postupak bi bio legitiman da je u pitanju proveravanje izvora i kritičko pretresanje literature na postulatima struke, ali to nije slučaj. Zundhausen će u vlastitu interpretaciju preuzeti konstrukciju da je Moljevićev program "Homogene, etnički čiste Srbije", nastao u junu 1941. u svetlu mračnog iskustva iz NDH, postao i program pukovnika (general) Dragoljuba Mihailovića i njegove Vrhovne komande u Otadžbini. On ide i dalje, slično hrvatskim autorima iz Francuske, i povezuje jedan međunarodni projekat kakvo je bilo Načertanije Ilije Garašanina iz 1844 sa novim projektom, te ustanovljuje pojam "mentalna mapa" iz sredine 19. veka. Prelazi i na tlo antropologije pa donosi zaključak da je "osveta bila bitan sastavni deo četničke ideologije". Povezuju se reči Njegoša iz Gorskog vijenca i navodni referat Vase Čubrilovića Titu 3. novembra 1944 o tome da treba vršiti proterivanje: "sledećeg redosleda: Nemci, Mađari, Albanci, Italijani i Rumuni".<sup>31</sup>

Kao i svi prethodno pomenuti pisci i Zundhausen tačno situira razloge i početak građanskog rata između dva antiokupatorska pokreta 1941. Takođe, autor dosledno izlaže sve varijante građanskog rata koje su postojale na tlu Jugoslavije.

Mada razlaže razloge Mihailovićeovog atentizma on navodi i stavove nemačke Vrhovne komande, koja ga i tokom cele 1943. godine smatra jednako opasnim protivnikom i prati napore da se on uhvati a njegovi borci razoružaju. Kada je reč o preokretu saveznika Zundhausen ostavlja otvorenu mogućnost da je možda bilo filtriranja izveštaja u centrali SOE u Kairu, ali da je ipak bilo presudno što se drugi pokret aktivnije borio i što su snage Mihailovića bile previše "srpski pokret". Istoričar ne upoređuje strukturu NOP u isto vreme niti strukturu Kraljevske vlade u Londonu čiji je Mihailović bio ministar i koja je odgovarala za budućnost zemlje a ne samo njena vojna frakcija. Preko kongresa u selu Ba gde je januara 1944 doneta politička platforma od političkih

---

<sup>29</sup> Ivan Avakumović, *Mihailović prema nemačkim dokumentima*, London 1969.

<sup>30</sup> Holm Sundhauzen, *Geschichte Serbiens 19. – 21. Jahrhundert*, Wien, Keln, Weimar 2007 (prevedena 2009)

<sup>31</sup> Isto, s.352

lidera u zemlji konsatuje da to nije bio "jugoslovenski nego velikosrpski program, a sa njim je prva jugoslovenska država propala"

Opreznost u interpretaciji, mada ne zna za "Ruski projekat" britanske vlade, proizilazi iz praćenja radova Marka Vilera, Majkla Liza, kao i njihove prepiske na stranicama The South Slave Jornal (1989) i korišćenja od strane pomenutog britanske građe koja je omaškom deklasifikovana sredinom 1980ih.

Kada je karakter okupacione uprave u pitanju, odmazde (koje autor stavlja u navodnike), on vidi njihovu legalnost u Haškim konvencijama iz 1907 godine. On kaže da su nemački komandanti stali na stanovište da posle bezuslovne kapitulacije jugoslovenskih vojnih snaga, svaki oružani otpor nezakonit i da je, da bi se zastrašilo stanovništvo, dozvoljeno da se uzimaju taoci ida se, kao poslednja mera, mogu streljati. Kaže da je presuda vojnog suda saveznika u Nirnbergu generalima armijske formacije Jugoistok (Slučaj 7) u februaru 1948 tu interpretaciju uglavnom potvrdila. Ali je kazna izrečena zbog "prekomernih represalija", dakle "nesrazmerne mere zastrašivanja". Sam autor kaže da bi se protiv dela argumentacije mogle izneti rezerve, jer se tako legitimise pravo jačeg te da je sam napad na Jugoslaviju predstavljao kršenje Međunarodnog prava i nedvosmislenu povredu Kelog-Brijanovog pakta iz 1928, kao što je zločin bilo raspručavanje Jugoslavije, tolerisanje progona Srba u NDH od strane Nemačke i Italije. Tamo je, piše autor, rasističko-ideološki rat hitlerovskog tipa, stvorio vanrednu situaciju i predstavljao je egzistencijalnu pretnju za veliki deo stanovništva. U toj situaciji gerilsko ratovanje moglo se razumeti kao poslednji izlaz.<sup>32</sup>

### **Rezime:**

Fenomen Podeljenosti društava, posebno onih koja su iskusila poraz i okupaciju sve više zaokuplja istoričare u svetu. Postoji jedan prilično opšti konsenzus da su problemi Evrope 1990ih u mnogome posledica neprevaziđene prošlosti između dva svetska rata i samog Drugog svetskog rata. Zajedničko nastojanjima istoričara iz različitih zemalja je zainteresovanost za procese stvaranja mitova u posleratnim društvima i njihova funkcija, "uspon crnih legendi i uloga herojske mašte". Srpski i jugoslovenski slučaj se svakako može upoređivati sa formama preispitivanja francuske istorije u Drugom svetskom ratu i trendove u drugim zemljama. Ono što je značajno u ovim analizama je to da se pojedinim nacionalnim istorijama ne bave samo istoričari tih nacija nego i onih iz drugih zemalja, pa, i da naglasimo iz onih koje su jedne drugima bili neprijatelji u Velikom ratu, ili, s druge strane saveznici. **Važan aspekt ovih istraživanja jeste recepcija međusobna recepcija ili korišćenje, razmena rezultata pojedinih nacionalnih sa stranim historiografijama. Trendovi citiranosti i preuzimanje pojedinih tumačenja su veoma zanimljivi i indikativni.** Ovo se ne odnosi samo na istoriju Drugog svetskog rata, već kada su istorije o Jugoslaviji i Balkanu pisane 1990ih to se odnosi i na sve ono što bi mogli nazvati istorijom koja je dovela do ratova i raspada jedne zemlje.

Važno je pitanje da li se savremena srpska istoriografija modernizovala kada su teme Drugog svetskog rata u pitanju, da li sledi trendove ispitavanja složenosti života pod okupacijom – ekonomija, crna ekonomija, socijalna politika, zdravstvena politika i

---

<sup>32</sup> Isto, 355.

zaštita, saobraćaj, kultura, zabava, sport, izbeglice, strah, selo – grad. Dakle sve ono što bi obuhvatila istorija svakodnevnog života.

Postoji praksa održavanja međunarodnih skupova koji su okupljali naučnike iz celog sveta npr. Otpor i kolaboracija u Evropi 1935-1945: Iskustvo sećanje, mit i opredeljenje (Beč, 1993), "Rat i sećanja", zatim neki koji su se multidisciplinarno bavili Balkanom i i prostorom bivše Jugoslavije kao "Religija, društvo i politika. Kontroverzna tumačenja i približavanja" (Berlin 2000) gde su obuhvaćena i kolaboracija i otpor, pitanje identiteta. Sve skupove su pratili zbornici ili tematski časopisi (*East European Politics and Societies*, npr.)

## Summary

For sixty years different groups in Europe have put forth interpretations of World War Two and their respective countries' roles in it consistent with their own political and psychological needs. Yugoslavia has been no exception. The political needs for legitimizing new system after 1945, and the reconciliation tendencies, put aside even notorious fact that part of Yugoslav drama was due to overwhelming civil war. The communist movement has insisted that only he waged liberation war, leaving for the other parts collaboration, atrocities etc. The conflict over the past has played out in diverse arenas, including film, memoirs, court cases, and textbooks. But now, under the new circumstances, when Yugoslavia ceased to exist, it has had profound implications for democratization within each and relations between successor states.

In order to help 'Yugoslav' historians one will do right thing to demonstrate how European historians have challenged their own myths on collaboration and resistance or how mentioned myths have been forged. Yugoslavia, as well as France and other countries, had its 'black' or 'heroic' myths. We put for the occasion, many of the respective titles in front, and we put emphasis on several important long running international projects on *War and Memory*. Dealing with a controversial topic – Chetnicks in Yugoslavia in the context of WW II, we found that western scholars had no doubt that movement belonged to Allies camp but it was less active than their opponents. Those scholars had no doubt about nature of the civil war in all its aspects, too. They at the very early stage recognized role of NDH in instigating Serbs' uprising. Turning shift in the historiography on Yugoslavia occurred alongside with the outbreak of the new civil war. We have witnessed arouse of interest for Yugoslav past and present, but the present somehow has influenced new interpretations and the assessments. Some who have entered in the field after 1990 sometimes side with the new political or war opponents and show willingness to accept their points of view or even to revitalize an old myths or narratives. The fascinations with victims and the massacres of populations have become more interesting than real roots of ideologies, politics and the facts. It is obviously step back for the scholarship and requires critical reviewing.

## Key Words

Yugoslav history, Serbia, Croatia, World War Two, Civil War, Collaboration